

УДК 83 (477)

СЛОВ'ЯНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

ВІРА ПРОСАЛОВА,

кандидат філологічних наук,

доцент Донецького держуніверситету

У статті звертається увага на найбільш значні українські літературні угруповання, що виникли у Чехо-Словаччині, Польщі між двома світовими війнами і стали ланкою зв'язку між українською та слов'янськими літературами. Підкреслюється локальний характер тогочасних слов'янсько-українських взаємин, зумовлений колоніальними умовами розвитку української літератури. На основі зіставлення слов'янсько-українських літературних зв'язків колоніальної і постколоніальної епохи - робиться висновок про те, що рецидиви колоніалізму ще не подолані.

Національне самоутвердження - політичне та культурне - протягом багатьох віків лишалось для українців одним з найголовніших завдань. Колосальні зусилля національної еліти спрямовувались на боротьбу за власну державу, утвердження української культури у світі. Колоніальні умови, в яких перебувала Україна, перешкоджали повнокровному діалогу літератур, без якого не може функціонувати жодна з них - розвинена чи нерозвинена.

На слов'янсько-українських літературних взаєминах міжвоєнного періоду, які потребують сьогодні пильної уваги, дозволяючи відчутти всі ризики сучасної літературно-мистецької ситуації, позначились: по-перше, завіся невідомості, що оточували Україну у складі Радянського Союзу; по-друге, давні й неоднозначні стосунки між народами-сусідами; по-третє, приплив нових, національно свідомих сил з України після поразки національно-визвольних змагань; по-четверте, політичний режим у слов'янських країнах, який забезпечував емігрантам творчу свободу чи, навпаки, змушував до рееміграції, що призводила до трагічних наслідків.

Справжньою Меккою для імігрантів з України була у 20-30-х роках барокова Прага, куди у двадцять років з усіх усюд прибувала молодь на навчання. Цьому сприяло прихильне ставлення уряду Масарика до вихідців з України, переведення сюди Українського вільного університету (1921), відкриття таких навчальних закладів, як Український високий педагогічний інститут ім. М. Дроговинова, Українська студія пластичного мистецтва.

У Чехо-Словаччині продовжили творчу діяльність письменники старшої генерації (О.

Олесь, С. Чекваєнко) і розпочали - молодшої: Ю. Дараган, Є. Маланюк, О. Лятушинська, Л. Мосець, О. Стефанович, О. Ольжич, О. Теліга, Г. Мазуренко, М. Грива та інші. На думку Є. Мажалюка, "ясі вони (молоді, обдаровані емігранти - В.П.) пішли в літературу тільки тому, що серед безвихідності - то був, може, єдиний вихід для ведення перерваної війни вже не військовою зброєю, лише зброєю мистецтва й культури, а зброєю поезії - в першу чергу" (3,175).

Як безпосередні учасники національно-визвольних змагань українського народу і свідки їх трагічної поразки, представники празької поетичної школи прагнули засобами художнього слова надолужити втрачене, голячи рани в минулому України. Ступінь "уживання" емігрантів у національні обставини послужив критерієм запропонованої Б. Рубчаком диференціації громади: "Вона (тобто еміграційна громада - В.П.), отже, заповідливо консервує історичні й культурні вартості, розпачливо намагаючись заморозити рух. Вона вперто закриває очі на віяння, які непомітно, але й неублаганно її змінюють, перетворюючи її - на гірше чи на краще - з громади еміграційної на громаду діаспорну" (5,90). Поети празької групи лишилися, безперечно, громадою еміграційною, стійко чинячи опір асиміляції, плекаючи національний ідеал; представники нью-йоркської групи, більшою мірою інтегровані у чужомовний світ, були вже громадою діаспорною, піддаючись спокусі іншого мовного континіуму. Це, звичайно, не означає, що "ирражани" не мали контактів з митцями гостинної Чехо-Словаччини, а "нью-йоркці" нібито змогли налагодити подібні зв'язки. Йдеться про загальну тенденцію збереження національних цінностей чи

орієнтацію на здобутки іншомовних культур.

Більшою чутливістю до модерних віянь, а, отже, й відкритістю відзначались сформовані уже на заході представники нью-йоркської групи. "Була це реакція проти стилів, що існували в українській літературі того часу як на еміграції, так і на Україні, - писав один з її представників Ю. Тарнавський - Зверталися ми майже виключно до особистих тем, свідомо цураючись патріотичних. Це було перше, що нас єдиало. Декого з нас - Бойчука, Васильківську, Килину й мене - єдиало теж зацікавлення іспаномовною поезією. Декого - Андієвську, Васильківську, Килину й мене - сюрреалізм чи радше ірраціоналізм. На додаток, як мені здається, відчували ми всі, що українська література цілковито лишилась поза модерними літературними рухами західного світу і що нашим обов'язком було те змінити..." (7, 230). Проте як поети празької групи, так і нью-йоркської мусили спочатку взяти на свої плечі функції авангарду, тобто розчищення: одні - для утвердження національних цінностей, інші - для розгерметизації української літератури. Саме цією авангардною місією і пояснюється надмірна агресивність окремих "пражан", тяжіння до організованих форм самовираження, декларування програмових положень. "Як в нації вождів нема, тоді вожді її - поети" - так, скажімо, резюмів поетичне кредо Є. Маланюк, якого (не без підстав) називали колеги "командармом літературним".

У міжвоєнний період саме Є. Маланюк став речником поневданої нації, зосередившись на проблемах воскресіння України, державотворення, збереження національної ідентичності, подолання комплексу нижчезартості, рабської покірності. Заглиблюючись в історію, він нагадував про "державну бронзу", втрату якої непоправна для цивілізації... Коли ж, коли ж знайдемо державну бронзу, / Проклятий край, Еллада Степова?" - такої сили експресії він досягав у "Варязькій баладі", передаючи біль і гнів, породжений війнами неволі.

У зв'язку з першорядним завданням, яке стояло перед поколінням "несгннутих державників", Є. Маланюк і розглядав призначення поета та поезії в суспільстві. Уже назвою своєї першої збірки "Стилет і стилос" (1925) він окреслював функції поетичного слова: стилоса, що за силою впливу, акумульованої в ньому енергії був би стилетом. При цьому він чудово усвідомлював історичну зумовленість, соціальну детермінованість таких модифікацій, як поет-пророк, поет-вождь. Якщо в інших національних літературах митець виконував націоналістичну функцію, то в українській літературі - ще й націотворчу, тому й лідер "пражан" мусив утверджувати тип поета-генератора ідей, енергетичного ядра нації, будівничого її життя.

Концепція поета, розроблена Є. Маланюком, мала програмовий характер і була визначальною для багатьох його однодумців, знаходячи у них і відгук, і підтвердження. Проте її вплив не викликав спроби вивчення занадто багаторічними були представники празької групи і життєвим досвідом, і уподобаннями, і смаками. Як і всі творчі індивідуальності, вони йшли своїми шляхами, підтверджуючи неоднорідність мистецьких інтенцій і разом з тим зберігаючи вірність

національному духовному світу. Празька поетична школа була не формальним об'єднанням, а виразом духовної єдності творчих особистостей, творчою співдружністю митців, опозиційно настроєних до лакувально-кон'юнктуристських творів. Це була, без сумніву, елітарна група, обізнана з досягненнями світового письменства, проте орієнтована на розвій рідного, українського.

Минула у творчості поетів празької групи стала формою збереження духовних цінностей, основою для осмислення уроків історії. О. Стефанович, наприклад, заглиблювався в історичне минуле, щоб знайти там витоки української державності, простежити процес її формування та занепаду. Мовою глибинних символів він розкривав трагічну історію України, що викликала асоціації з образом хреста, яким передавалась раксваність української історії. Поети празької групи, екстраполюючи минуле на сучасне, простежували не тільки ідею спадкоємності поколінь, а й опозицію: героїчне минуле - трагічне сучасне, яка знімалася вірою в майбутнє, що ґрунтувалася на волі нації до життя. Ця воля, як стверджували поети, могла вивести обезкровлений народ з мороку бездержавності. Щоб відродити її, О. Ольжич посилав ~~плоті~~ плоті, яка виявлялася слабшою за дух, Є. Маланюк прагнув сповнити серця металом. Гельга горіла бажанням "перескочити межу", "розбити мури", "палити серце в хуртовині сніжній, купати душу у холодної зливі". Героїзм, зневажа до психологі раба, прагнення перебудувати свідомість співвітчизників, перетворити світ силою людського духу вирізняли цих поетів з-поміж інших представників розбудженого національно-визвольної боротьбою покоління і становили, на думку Г. Костюка, "залізний фонд нашої духовності" (3, 17). Якщо письменники України, щоб вижити, мусили творити миф про світле майбуття, то поети Празької групи, щоб вижила нація, абсолютизували волю, утверджували культ сильної особистості, "аристократу, державника, воїownika, лицаря, архітекта недосяжно високих надщоденних веж" (8, 447).

Л. Мосендз - хімік, О. Ольжич - археолог, Є. Маланюк - культуролог, О. Стефанович - філософ відроджували в українській літературі тип вченого-митця, що склався ще в добу елінізму. Науковий потенціал цих авторів сприяв не лише поглибленню інтелектуального струменя у їх творчості, а й веденню діалогу з науковим і мистецьким світом, здавалося би, на паритетній основі, якби вони репрезентували державну націю.

Про зацікавленість українських митців чесько-словацькими проблемами свідчать вірші-присяги видатним діячам культури, переклади творів українською мовою, переспіви. Достатньо згадати, що переклади з чеської мови та статті Є. Маланюка про слов'янських письменників друкувалися в зарубіжній україномовній періодиці, а переклади його творів - у чеських та словацьких часописах: "Slovensky prehled", "Elan". Чименню зв'язків між культурами сприяли особисті контакти митців, зокрема Є. Маланюка з Й.С. Махаром, Ф. Галасом та іншими слов'янськими письменниками. Літературні взаємини, що склались між певними мистецькими колами, виявились найбільш плідними у міжвоєнний період, чому сприяли

суспільно-політична атмосфера в країні, ставлення уряду до українського питання. Ці зв'язки ґрунтувалися на білінгвізмі і мали конвенційний характер.

Польсько-українські літературні взаємини дивні і неоднозначні.

Не вдаючись до детального їх аналізу, згадаємо лише про "українську школу" в польській літературі, тісні контакти П. Куліша, І. Франка, П. Стефаника, Б. Лепкого з багатьма польськими письменниками, суголосність таких мистецьких феноменів, як "Молода Польща" і "Молода Муза". "Модель, що її українська культура постачала польській, була подвійною, - вважає професор Гарвардського університету Григорій Грабович - По-перше, це "готовий зміст", "сирий матеріал" - фольклор, місцевий колорит, легенди тощо, які вживалися й перелицьовувалися відповідно до уживаних норм і конвенцій. По-друге, - модель дії" (1, 169). Під оставньою дослідник розумів певні типи людської поведінки, перебіг найбільш значних в історії України подій. У 30-ті роки друга тенденція виявилася наочнішою: діяся явища "конструктивний чин", яким захопились українські емігранти. У Варшаві, де діяли Український науковий інститут, видавництва "Варяг", "Наша культура", 17 березня 1929 року з'являється літературно-мистецька група "Тяк" - співрідня правонаступниця празької школи. Ю. Липа - один із її фундаторів - у листі до відомого критика М. Мухіна від 30 березня того ж року, тобто відразу після її заснування, повідомляв: "Тяк" є організація сил бойового національного мистецтва.

Постулатами групи є:

Річевість

а) культ героїзму і патріотичності;

б) культ великодержавності;

в) культ вешедності;

г) окциденталізм як засіб.

Осідок першої групи "Тяк" є Варшава.

Ініціативна група: Авенір Коломиць, Юрій Косач, Наталя Лівицька, Юрій Липа, Євген Маланюк, Петро Холодний (син)" (4). Щоб довести ідейну та генетичну спорідненість цих груп, ми і навели зі збереженням приволису витяг з листа, що зберігається в архіві музею визвольної боротьби України (Фонд 269). Крім Є. Маланюка, до групи "Тяк" увійшли О. Теліга, до співробітництва були залучені Л. Мосендз і М. Чирський. "Назва "Тяк", - визнавався один з її лідерів Ю. Липа, - є скоротка, стисла, зв'язана, непримирима. Дав ту назву ж Євген (тобто Євген Маланюк, - В.П.) - я її борюся змінити - залічно" (4). Ням'ягаючись стати "штабом національного руху", "ідеологічною кузницею" кадрів, протистояти інтелектуальній духовній інвазії, представники цього літературного об'єднання доводили творчу автономію мистця. У статтях "Прапори духу", "Розсипаються мури" О. Теліга виявляла завдання сучасного українського мистецтва, зумовлені усвідомленням своєї "національної спільноти і гострої окремішності". Відчуття приналежності до поневоленої нації, на її думку, зобов'язувало до героїчних діянь, максимального самовиявлення. Передчуваючи наближення суспільно-політичних катихлізмів, вона у статті "До проблеми стилю" утверджувала тип енергійної, діяльної людини: "Тяк ніяк зі

сплучає блискавицями, зі зягровою ранку обрії... є найвиразнішим символом нашої доби, правдивим стилем, що його створила вона сама, п'ятні, які справді її відчули. Доба, що зродилася цей стиль, є безперечно найбухливішою, з тим самим - найбільш переходною. І невпинний рух змушує людей, які хочуть іти з нею в ногу, не до статичного думання - міркування, лише до динамічної загостреної думки - рішення" (6, 88). Нова доба потребуватиме не мрійників, а людей дії, здатних спримувати духовно-емоційну енергію на захист і розвій нації. Представники групи "Тяк", отже, лишалися у силовому полі "празької

На польсько-українських літературно-мистецьких зв'язках цього періоду позначалися нетолерантне ставлення до українських іммігрантів, відсутність єдності в емігрантських школах, міцних зв'язків з Україною. Проте масрацію Г. Грабович, вгаолошуючи, що "навіть неукраїнське оточення деяких груп, тобто празької і варшавської, наряд чи було цілком інтелектуальним і з історичного погляду - аж ніяк не аномальним" (1, 189). Незважаючи на запровадження польським урядом розпорощення українців, Варшава і Краків зв'язані з процесами національного самоутвердження в Західній Україні, зберігли своє значення як культурні осередки українства.

Унікальним явищем літератури української діаспори між двома світовими війнами стала творчість німця за походженням Освальда Бургардта, котрий уже в еміграції визначився як український поет Юрій Клев. Вирвавшись з-під залізної зависи, що відокремлювала Україну від цивілізованого світу, він продовжив обірвану галузку в нашій літературі, популяризуючи творчість друзів-неокласиків, зв'язуючи в єдине ціле розрізнені явища літературного життя, прокладаючи мости дружби між кордонами. У поемі "Прокляті роки" (1937) - своєрідному прощанні з Україною, - поет постає не суддею, а тільки свідком до суду, очевидцем того, як "те людей в наш вік крушиє пролетарський молот". Апогеем його смертоносної дії стала епідемія винищення свідомих і невідомих, молодих і старих - всіх без розбору. Незуваний в історії людства процес та запусена на всі оберти репресивна машина винищувала цвіт інтелігенції - основу нації: "З убивць водою цілого ставка // Не зміти кров невинного Косицьки // Не воскресити мертвого Влизька". Пережите самим автором у підвалі чека надає зображенню достовірності й особливості експресивної гадувани ним написи на стінах камери ("Кінець. Нема надій. Прокляття шлю катом", "Живіть і не зрікайтесь гордих мрій...") сприймаються як заповіт живим. Звертаючись до Бога з молитвою за всіх замучених і страчених, за всіх, кому "завмер у горлі криком сміх", Юрій Клев гадує і про тих одописців, котрі "за хліб і чай виспівували нам пекло, ваче рай". Діяльність Освальда Бургардта на ниві української культури засвідчує потужне силове поле його другої батьківщини, етноінтеграційний характер взаємин.

Не маючи змоги детально розглянути всю мозаїку засвоєння світового художнього досвіду українськими письменниками-емігрантами та міжетнічних впливів у Східній Європі міжвоєнної

добу, зважаємо лише наявність гірких фактів поглинання панівною культурою іншої, української, що мали місце, наприклад, у Румунії, де становище українців через дискримінаційну політику уряду було вкрай несприятливим. У деяких країнах Східної Європи, зокрема Югославії, сильними виявлялись процеси національної "консервації". Неоднорідний склад переселенців з України призвів до розмежування двох різновидів української літератури: власне українського і так званого русинського, основоположником якого вважають Гавриїла Костельника. Русинська література розвивалась у виразному романтично-фольклорному річищі, зберігаючи свою самобутність. Лише у творчості молодшої генерації митців, до якої належали Дюра Папгаргаї, Наталя Дудаш, Мирослав Стрибар, виявились модерністичні тенденції. Таким чином, українська література цього складного регіону мала гетерогенний характер і засвідчила боротьбу двох тенденцій: герметизації національних цінностей і асиміляторських проявів манкуртизму, відчуження, без сумніву, і в інших країнах.

Отже, очікуваного масштабного діалогу культур, передумовою якого мав би стати високий науково-мистецький потенціал українців другої хвилі еміграції, не відбулося. Цей діалог набував локального характеру, зводившись до особистих контактів і взаємвпливів. Колоніальне становище України, її ізольованість та опосередкованість зв'язку зі світом призвели до того, що у діалог включалися не національні культури, а лише окремі мистецькі кола, групи.

З утвердженням незалежної України ситуація суттєво не змінилась. Те піднесення, яке відчули українські громади у Східній Європі під впливом проголошення суверенної української держави, незбаром минули, а вони як мали нерозв'язані проблеми, так і залишились. Щоб не бути голослівною, процитую опубліковане в "Літературній Україні" за 15 жовтня цього року звернення словачького письменника Івана Яцкянина до громадськості України: "Сім років незалежності України. Чи хтось в Україні при цій нагоді проаналізував, бодай подумав про стан українців на теренах самостійної Словачької Республіки? Політичне русинство, яке вже ніяк не приховує своєї українофобії, намагається знищити все українське у Словаччині...? Та хіба лише у Словаччині? Коли у самій Україні, за якою пильно стежать розкидані по всьому світу співвітчизники, вилучається із законопроекту про середню освіту 7-й пункт про обов'язкове вивчення української мови. То до чого ж тоді апелювати українцям, що живуть в інонаціональних умовах?".

При потужній децентралізації хвилі, що спостерігалась з появою в Європі нової держави, відцентрові потуги урядових інстанцій виявлялись надто слабкими. Соціально-економічна нестабільність, політична боротьба в Україні сприяли тому, що українці за кордоном не раз виявлялись сам на сам із своїми проблемами. Це призводило до посилення асиміляторських тенденцій. Не новина, що український письменник починає писати іншою мовою. Цією хворобою українство страждало протягом багатьох віків, переходячи (добровільно чи примусово) у чужу

культуру і тим самим зраджуючи свою, ще колоніальну чи вже постколоніальну.

Зв'язки України із слов'янськими країнами вже не мають того опосередкованого (через імперський центр) характеру, що в колишньому Радянському Союзі, але реїдиди старих, колоніальних проблем лишились, змінились лише функції. Тепер роль центру посіли Київ, Львів і науково-мистецькі кола цих міст. Що ж до східних регіонів України, то їм, як і раніше, відводиться роль провінції. Врегулювання чи координативна ініціатива має, на нашу думку, здійснюватися центром, щоб міждіалогічні зв'язки не перетворювались у вузько особистісні, культурні взаємини. Досвід міжвоєнних десятиліть, коли зв'язковими між літературами ставали окремі групи, визначні митці, свідчать, що справжнього діалогу між ними таким чином досягти не вдавалося.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабонич Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. - К., 1997.
2. Костюк Г. На магистралі історії: Українська література за п'ятдесят років // У світі ідей та зображень. - 1983.
3. Миланюк Є. Книга спостережень. - Торонто, 1962. - Т. 1.
4. Музей визвольної боротьби України. Фонд 269. - Листи до М. Мухіна 1929 р.
5. Рубчак Б. Кам'яні баби чи Світовид? // Світовид. - 1996. - Ч. 2.
6. Теліга В. Збірник. - Детройт-Нью-Йорк-Париж, 1977.
7. Цитую за: Шенчук В. У пошуках землі обітсваної: Про Юрія Тарнавського, поета з нью-йоркської групи // Українське слово. - К., 1994. - Кн. 3.
8. Шерех Ю. Третя сторожа. - К., 1993.

© В. Просвіляна